آموزش

روش نگارش مقالات دایره المعارفی

عبدالله زرافشان

دیماه ۱۳۸۳

تعریف دایرةالمعارف

دایرةالمعارف[1] کتابی است عمدتاً چندجلدی که باجامعیّت درزمینه ای خاص مثل پزشکی، مهندسی، روانشناسی، ریاضی، فیـزیک، شیمی و...... توضیحاتی درمورداصطلاحات ومفاهیم واطلاعات مربوطه باترتیب الفبائی ارائه می کند . هرواژه ، اصطلاح یامفهومی که دردایرةالمعارف درموردش شرحی درج می گردد را، مدخل می گویند .
گرچه امروزه، دایرةالمعارف های غربی به دلیل جامعیّت شان شهرت عالمگیردارند ولی درروزگاران مشعشع علوم وتمدّن اسلامی ، ایرانیان و مسلمانان مبادرت به نگارش کتابها ومجموعه هائی نموده اند که درعصرخود ودرنوع خود درجهان کم نظیر ویاشاید بی نظیربودند . ازجمله درزمینۀ پزشکی سرآمدتمام مجموعه ها ازاین دست "الحاوی" محمّدبن زکریای رازی وقانون شیخ الرّئیس ابوعلی سیناست که تحوّل عظیمی رادرقلمروپزشکی در سراسر جهان بوجود آوردند بطوریکه همچنان درردیف کتابهای مرجع طبّ در مغرب زمین مورد استفاده قرارمی گیرند .
علاوه براین، دانشمندان دیگری نیز اقدام به تدوین ونگارش دایرةالمعارف های نموده اند که درمیان آنها می توان ازابن جزله وکتاب تقویم الابدان وی نام برد که به گونه ای بسیار جذّاب ومؤثربارعایت اصول ومبانی طرّاحی کتاب وبا گرافیکی روان، تحریرشده است . دردیگرقلمروهای علوم وفنون مختلف ونیز درزمینه زندگینامه نویسی دایرةالمعارف های غنی وجامعی به نگارش درآمده که درمیان آنها می توان به الفهرست ابن ندیم ، تاریخ الحکماء ابن القفطی ، ووفیات الاعیان ابن خلّکان اشاره نمود . در بررسی کتب ومجموعه ها ئی که پس ازظهوراسلام ازجانب دانشمندان ایرانی ومسلمان نگاشته شده، درمی یا بیم که انتقال، اصلاح وتکمیل طب و

ریاضیات ونجوم یونان باستان به توسط دانشمندان مشرق زمین وعمدتاً از خطّۀ ایران زمین تحقّق یافته است .

به هرحال اوّلین کسی که باشیوه های پیشرفته وتاحدّی جامع مبادرت به نگارش دایرۀالمعارف نمود، نویسندۀ بزرگ فرانسوی لاروس بود که امروزه نیز شکل تکامل یافتۀ کاروی باعنوان "دایرۀالمعارف لاروس"[۲] شهرت جهانی دارد .
دربعضی ازکشورها واکثراً کشورهای پیشرفتۀ صنعتی، انواع واقسام دایرۀالمعارف ها درزمینه ها وتخصّص های گوناگون چاپ ومنتشرمی شود . اینگونه مجموعه ها هرچندسال یکباربا تجدید نظر و افزودن مفاهیم، اصطلاحات واطلاعات جدید، چاپ مجدّد می شوند . فاصله زمانی بین هر دو انتشار دردایرۀالمعارف های مختلف متفاوت است، ولی درهرصورت این فاصله زمانی ازپیش مشخّص وتعیین شده وخواننده ومحقّق علاقمند ازآن آگاهی دارد .
درپی بنیانگذاری دایرۀالمعارف لاروس درفرانسه ، دیگرکشورها نیز به پیروی ازشیوۀ لاروس دایرۀالمعاف های خود را تدوین ، تهیه ومنتشرنموده ومی نمایند . ازجمله دایرۀالمعارف های مشهورجهان میتوان از"آمریکانا"[۳] درآمریکا، "بریتانیکا"[۴] درانگلستان، "لاروس"[۵] درفرانسه، "براک هاوس"[۶] درآلمان ونیز "ایرانیکا"[۷] به همّت استاد یار به زبان انگلیسی وفارسی ، نام برد .
استادگرانقدرعلی اکبردهخدا باپایه گذاری "لغت نامه دهخدا" راهگشای نسل های پس ازخود درتهیه وتدوین دایرۀالمعارف های متعدد ، گردید، روحش شاد ونامش پایدار....

دایرۀالمعارف ملّی وعام

دایرۀالمعارف های ملّی وعام به گونه ای طرّاحی، تدوین و تهیه می شوند که خوانندۀ عام بتواند پاسخ های پرسش های خودرادرتمام زمینه ها والبتّه درحدّ میانگین سوادوآگاهی کشورش ازآن استخراج نماید .
باتوجّه به اینکه امروزه اینگونه دایرۀالمعارف ها خودرادرقلمرو علوم، فنون واطلاعات درکشورشان محصورنمی کنند، دیگراطلاق عنوان ملّی برآنها موردی نخواهدداشت .
همانگونه که اشاره شد، هرکلمه، مفهوم واصطلاحی را که دردایرۀالمعارف برای آن شرحی ارائه می شود مدخل می گویند . کمیّت وکیفیّت مطلب ذیل هرمدخل درهردایرۀالمعارفی بستگی به فاکتورهای متعدد وگوناگونی دارد ازجمله حجم کلّ وتعداد مجلّد ها ، میزان سواد وآگاهی های مخاطبین منظورنظرنویسندگان وتدوین کنندگان ، وشاید گاهی اوقات فیمت پشت جلد دایرۀالمعارف وموارد دیگر....
تردیدی نیست که بسیاری ازمدخل ها ئی که دردایرۀالمعارف های قطورو پرحجم باترتیب الفبائی درج می گردد، دردایرۀالمعارف های کوچکتروکم حجم ترنیز ارائه می گردد ولی همانطورکه اشاره شد کمیّت وکیفیّت مطلب درآنها متفاوت است . معمولاً ، قیمت تمام شدۀ دایرۀالمعاف های پرحجم وجامع درحدّی است که ابتیاع آن به توسط افراد عادی باهر درآمدی ، امکان پذیرنیست ولذا تمام کتابخانه های عمومی چه آنهائی که ازسوی شهرداری ها وچه آنهائی که ازجانب ارگان های آموزشی و فرهنگی کشورمانند دانشگاه ها، مدارس وآموزشگاه ها احداث می شوند، بایستی براساس دانش وآگاهی های کاربران خود ، دایرۀالمعارف های مناسب را درمخازن کتابخانۀ مربوطه ، داشته باشند .

دایرةالمعارف های تخصّصی

دردوقرن اخیرکه به هرحال اشتیاق گسترده ای برای ارتقاء اطلاعات عمومی وخصوصی درسطوح مختلف اقشارجوامع شهری وحتّی روستائی بروز نموده است ، نخبگان را برآن داشت تادرجهت پاسخگوئی به این تقاضای روزافزون مبادرت به تهیه وتدوین انواع گوناگونی کتابهای مرجع که عمدهٔ آنها ماهیّت دایرةالمعارفی داشت ، بنمایند . خوشبختانه در دهه های اخیر درکشور ما نیز متولیّان فرهنگ ، علوم وفنون درقلمروهای مختلف باحداکثرتوان مادّی ومعنوی موجود، دراین نهضت عالمگیر، حضور چشمگیری ازخود نشان داده اند که امیدواریم تداوم یابد ونیز تقویّت شود.
اشکال اوّلیه دایرةالمعاف های تخصّصی درقالب "هند بوک"[۸] ارائه می شد که درآنها ترتیب الفبائی لحاظ نمی گردید . اینگونه کتابها تنها برای کاربران درسطوح بالای تخصّص های مختلف قابل استفاده بود وکمتر برای کسانیکه دررده های پائین ترازتخصّص وتجربه قرارداشتند، مثمرثمرواقع می شد . گرچه امروزه "هندبوک "حضورخودرا درزمینه هایی ازعلوم وفنون وعمدتاً قلمروهای مهندسی همچنان حفظ کرده ولی شیوه های دایرةالمعارفی به سرعت درحال جایگزین شدن باشیوه های "هندبوک" نویسی است .
باتوجّه به شرحی که درفوق ارائه شد، تردیدی باقی نمی ماند که نگارش مقاله برای دایرةالمعارف ازهرنوع، کاری پیچیده، دشوار و پرمسئولیت است،که نیازبه مهارت هائی درسطوح بالا ی آگاهی وتجربه درقلمرو مربوطه دارد . درمطالبی که درپی خواهدآمد، سعی شده مفاهیم مقدّماتی وعمومی مرتبط با الگوریتمی که بایستی درنگارش مقالات دایرةالمعارفی پیموده شود، عرضه گردد .
امید است، عزیزان علاقمنـد بااستفاده ازاین مطالب حداقل با دایرةالمعارف

آشنائی پیداکرده ودرآینده باکسب تجربه های مناسب وکارساز درزمرۀ "اصحاب" دایرۀالمعارف درآیند .

امروزه دایرۀالمعارف های تخصّصی گوناگون ومتعدّدی درعرصه های علوم ، فنون وهنرهای مختلف دراختیار دانش پژوهان ومتخصّصین قرار گرفته است . اینگونه دایرۀالمعارف ها بانام مؤسسۀ منتشرکنندۀ شان شناخته می شوند . درمیان این ناشران می توان به پنگوئن انگلستان ، مک گروهیل آمریکا ،السویرهلند و لاروس فرانسه اشاره نمود . خوشبختانه کلیه مراجع ومنابع منتشر شده توسط ناشران فوق الذّکردراکثرکتابخانه های کشورموجود است . شما می توانید دربخش کتابهای مرجع کتابخانۀ ملّی و سایرکتابخانه های معتبر درایران به انواع واقسام دایرۀالمعارف های تخصّصی دست رسی پیدانمائید .

معمولاً، روش بکارگیری هردایرۀالمعارف درصفحات اول مجلّد اوّل آنها و یا درمجلّدی مجزا ، تشریح شده که این حاکی ازآن است که روش استفاده ازتمام دایرۀالمعارف ها صددرصدیکسان وثابت نیست . درمیان ناشرانی که درایران ودردهه های اخیردررشد واشاعۀ دایرۀالمعارف نویسی منشاء اثربوده اند ، میتوان از بنیاددایرۀالمعارف اسلامی که متولّی اصلی در این زمینه است ، کتابخانۀ ملّی جمهوری اسلامی ایران ، فرهنگستان ادب وزبان فارسی ، فرهنگستان های علوم مختلف ازجمله فرهنگستان علوم پزشکی نام برد .

مطالعۀ دقیق روش استفاده ازدایرۀالمعارف بشمایاری خواهدکردتا بهتر و سریع تربه آنچه که منظورنظرتان است ، دست پیدانمائید . مهمترین مسأله دراین مورد آگاهی واشراف کامل به اختصارات ارائه شده درهر کتاب و دایرۀالمعارف است . قبل ازآشنائی کامل با اختصارات مربوطه در هر دایرۀالمعارف مجبورخواهید بود برای شناخت هراختصاری که درمتن به آن برمی خورید ، مرتباً به جداول مربوطه درابتداء کتاب رجوع نمائید که این خود باعث شناخت تدریجی شما نسبت به آنها خواهد شد . ولی مطالعۀ بخش اختصارات هرکتاب یادایرۀالمعارفی بربازدهی تجسّس وتحقیق شما

خواهد افزود . شکّی نیست که آگاهی وتسلّط کامل نسبت به ترتیب الفبای زبان یازبان های کاربردی دردایرۀالمعارف می تواند برسرعت دست یابی به اطلاعات مربوطه کمک قابل ملاحظه ای بنماید . معمولاً ترتیب الفبائی دراکثرقریب به اتفاق دسته بندی های اطلاعات رعایت می شود ازجمله درپایگاه های اینترنتی ...

مطالب وموضوعاتی که درپی می آید بااین فرض است که شما باروش مراجعه وکاربری دایرۀامعارف ها به طور نسبی آشنائی دارید .
قبل ازاینکه عناوین یا مدخل های دایرۀالمعارف به نویسندگان مقالات داده شود تا برای آنها شرح مناسبی جهت درج درمجموعۀ مورد نظر بنویسند ، بایستی ویژگی های کامل دایرۀالمعارف مشخّص شده باشد تا مقالات مربوطه براساس این ویژگی ها نوشته شود . البتّه می دانید که برای نگارش هرگونه کتابی لازم است ازپیش کتاب طرّاحی شود . بدین صورت که هم ویژگی های نرم افزاری وهم شکل ظاهری کتاب شامل تقسیم بندی مطالب در بخش ها ، فصل ها ، وپاراگراف ها ونیز قطع کتاب (منظوراندازه وابعاد کتاب) ورسم الخط(فونت) کاربردی و.... ، باید ازپیش مشخّص گردد . درزمینۀ نرم افزاری لازم است حدّ ومیزان دانش مخاطبین ازپیش معیّن گردد تا بتوان برآورد کرد که کمیّت وکیفیّت هرمقاله به چه میزانی باشد . درتیم تولید کنندۀ دایرۀالمعارف مهمترین وحساس ترین وظیفه متوجّۀ سردبیراست که کیفیّت محصول نهائی وهماهنگی درمقالات مدخل های آن بستگی به نگرش ونکته سنجی وی دارد .
معمولاً حجم مطلب درهرمدخل براساس تعداد کلمات کاربردی درآن برآورد می شود . بادسته بندی کردن مدخل ها برمبنای اهمیّت وزمینۀ مربوطه، تعداد کلمات برای مدخل ها مشخّص می گردد . دراین مقطع است که نگارش مقالات به نویسندگان مدخل که ازپیش مهارت وقابلیّت آنها ارزیابی شده است ، سفارش داده می شود .

نگارش مقالات دایرۀالمعارفی

پس ازمراحل اوّلیه وقبل ازسفارش تهیه مقالات به نویسندگان مدخل ها، ویژگی های نرم افزاری و رسم الخط مورد نظر،درجزوه ای باعنوان شیوه نامه، توسط سردبیریاسردبیران دایرۀالمعارف تدوین می شود . بطورمثال نویسندۀ مدخل موظّف است نقطه گذاری واعراب گذاری رابراساس آنچه که درشیوه نامه پیش بینی شده ، رعایت نماید . ترتیب قرارگرفتن اجزاء موجود درهرمقاله نیز ازابتدا تاانتهای آن درشیوه نامه پیش بینی شده است.

جستجو ، یافتن ، واستخراج مطالب ازمنابع ومآخذ

- به هریک ازپژوهشگران درتیم تولیددایرۀالمعارف ، همراه با مدخل یامدخل های معیّن ، یک یاچند منبع نیز معرفی می گردد.
- پژوهشگرباحضوردربخش مرجع کتابخانه ، منابع مزبوررایافته واز مطالب مربوطه کپی تهیه می نماید . انتظارمی رود هرپژوهنده بتواند خودمنابع جدیدی درارتباط بامدخل یامدخل های داده شده ، پیدانموده ودرگزارش خود قید نماید .
- باتوجّه به اینکه ورود به بخش مرجع کتابخانه باکیف یاحتّی کتاب ودفترچه وغیره امکان پذیرنیست، طوری برنامه ریزی کنید که کارخودرا بدون نیاز به اینگونه لوازم به انجام برسانید .

- **برای جستجو درمنابع درکتابخانه ها اکثراً کامپیوترهائی دراختیار مراجعه کننده قراردارد که ازطریق آنها می توان حتّی درشبکۀ کتابخانه های کشورنیزجستجو نموده ودرسطح گسترده ای در مورد منابع مربوط به مطلب مربوطه اطلاعات جامع وکاملی بدست آورد .**
- **برای گرفتن کتاب مورد نظر، مشخّصات استخراج شده(شناسه) آن را روی برگ درخواست نوشته وبه مسئول مخزن ارائه وپس از دریافت کتاب ، بررسی خودراانجام داده وازمطالب مربوطه کپی تهیه نمائید . دربخش مرجع اکثرکتابخانه ها، قسمت کپی وتکثیر نیز پیش بینی شده است . معمولاً بسیاری ازمنابع درقفسه های بخش مرجع وجوددارد که می توانید مستقیماً ازآنها اسفاده کنید. لذا ، بهتراست قبلاً ازترتیب قرارگرفتن منابع درقفسه های کتاب درکتابخانه آشنائی پیدانمائید . معمولاً ترتیب کتابها درقفسه ها موضوعی بوده که به هرموضوع کد خاصی اختصاص داده شده است .**
- **اصل رابراین بگیرید که مجبورید منابع ومآخذ راخودتان پیدا نمائید، یعنی ازپیش هیچگونه منبع یامأخذی به شما داده نشده است .**
- **باانتخاب کلیدواژه های مناسب ومرتبط بازمینۀ مورد نظر، جستجو رادرشبکۀ کتابخانه ای عملی ساخته ومنابع بدست آمده رابراساس شناسۀ آن درقفسه ها یافته وکاررا شروع کنید . اگرکتاب موردنظر را درقفسه ها نیافتید ازمخزن درخواست نمائید .**
- **معمولاً هرمنبعی که مطلبی مرتبط باموضوع رادرآن می یابید حود منابع دیگری رابه شما معرّفی می کند . درواقع تدریجاً وبه شکل تصاعدی برتعداد منابعی که پیدا می کنید، افزوده می شود .**
- **دراکثرکتابخانه های کشورافراد مطلعی درزمینۀ کتابشناسی از جانب سیستم اداری ومدیریّت حضـوردارند که وظیفه شان کمک**

به مراجعه کنندگان برای یافتن منابع موردنظرشان است . لذا، در صورت نیاز ازاین افراد نیز کمک بگیرید .

- شاید دراوایل کارنتوانید منابع چند مدخل رابطورهمزمان جستجو کنید ولی تدریجاً باشراف وتسلّط بیشتر به منابع جدید به طور تدریجی قابلیّت جستجوی منابع بیش ازیک مورد را پیداخواهید کرد .
- بدیهی است که بایستی عناوین ومشخّصات مورد نیازرا قبل ازورود به کتابخانه روی یکی دوبرگ کاغذ یادداشت کرده وباخود به کتابخانه ببرید تاسریع تربه نتیجه دست یابید .
- عضویّت درکتابخانه می تواند امکانات اینگونه مجموعه هارا در اختیار شما قراردهد که درهرمورد وهرزمینه ای برای شما مفید خواهد بود .

باآرزوی موفقیّت وبهروزی
برای شماپژوهشگرجوان
عبدالله زرافشان
اسفندماه ۱۳۸۳